

KULTURA I MEĐUNACIONALNI ODNOSI

INTERPRETACIJA JEDNOG MOGUĆEG ASPEKTA

Kad historija povezuje difuzno rasutu kulturnu tradiciju neke mnogonacionalne društvene zajednice u jednu smislenu cjelinu, onda načela dijalektičkog uma imperativno moraju da budu na djelu; makoliko se, naime na prvi pogled pojavljivala u neumstvenom obliku, prošlost nikada nije bila lišena smisla koji je na već umrtvljeno vrijeme djelovao poput materijalne snage i, proizlazeći iz osnovnih društvenih odnosa epohe, definirao njenu fizionomiju i duh, i na taj je način razgraničavao prema svim ostalim povijesnim razdobljima. Smisao o kome je riječ, nipošto nije morao biti uman; kad se o njemu govorilo, misli se na jednostavnu činjenicu da je određena epoha, razlikujući svoje mogućnosti, zakaonito morala da bude onakva kakvom se izgradila u procesu rezaranja prethodnih društvenih oblika i da je prema tome nužno ostajala ograničeno u odnosu na totalitet mogućnosti društva. U tom historijskom kontinuumu dijalektika negativiteta dolazi da se svijesti ljudi i do vlastitog važenja kroz neprestano transcendiranje postojećih stanja kao negativnih u smislu njihove parcijalnosti i ne-ostvarivanja onih mogućnosti što su u njima bile realno prisutne, ali ih je ugnjetavala snaga vazeće zbilje potiskivala i suzbijala. Zato su, prema Marxu, svi razvijeniji društveni oblici, ako se izuzmu povremeni nastupi reakcije i društvena stanja koja Max Horkheimer naziva opštim pomračenjem uma, bili ujedno i bogatiji i napredniji; načela slobode i humanizma, u kojima je Hegel vidio totalno osmišljavanje svijeta njegovom imanentnom sustinom, preko njih su sve više izbijala na vidjelo dana i poetičnija zbiljka da bi sa građanskim društvom doživjela svoju formalnu kulminaciju. Za razaranjem institucionalnih okvira određene epohe išla je i destrukcija njenog smisla koji će samim aktom transcendencije ostati otada prevaziđen i konzerviran kao duh minulog vremena u relativnim i ograničenim historijskim važenjem.

Ovaj dijalektički okvir istraživanja potpuno je primjenjiv i na razmatranje kulture i međunacionalnih odnosa kod nas. Kultura jednog naroda ne rađa se u mističnom medijumu „narodne duše“, „principa sudbine“, „božanskog određenja“ i sl. kao što su mislili romantičari najrazličitijih vrsta, niti se razvija kroz potpunu autonomiju duha, kako to ponekad zamišljaju subjektivisti i intimisti. Ona je, po svojoj prirodi, jedan od og-

ranaka totaliteta društvenog bića i njeno epohalno značenje moguće je shvatiti samo kroz interakciju sa ostalim ograničenjima; u tome smislu je kultura, po jednom Engelsovom izrazu, duhovni pokazatelj prilika svog vremena i neodvojiva je od njegovih opštih tendencija, meda ne u smislu već vulgarizirane teorije odnosa i mehanički interpretiranog odnosa baze i nadgradnje. Ona u stvari dijeli vrline i mane društvene formacije za koju je sudbinski vezana, te se ni u kom slučaju ne može posmatrati odvojeno od njene historijske situacije.

U tome je smislu u najvećem dijelu marksističke tradicije primjetno oštro razgraničavanje pojnova građanske i proleterske kulture. Kada se odbace neka pojednostavljena ekonomistička shvatanja o njihovom odnosu koja su ponekad bila obični instrument političkog pragmatizma ili su padala na nivo političkog kavežanja, relacija građanske i proleterske kulture u našem specifičnom historijskom kontekstu, i u najopštijim crtama, izgleda ovako:

Pojava građanske kulture koincidira kod nas s buđenjem nacionalne svijesti i jačanjem nacionalnog osjećanja, ili pak s nacionalnim oslobađanjem. Taj proces poprima svoje povijesno značenje već u prvoj polovici devetnaestog vijeka i s približnom tačnošću, koja je u ovakvim slučajevima veoma relativna, u Sloveniji mu se početak može dovesti u vezu s pojavom Moderne, u Hrvatskoj s Ilirskim pokretom, u Srbiji s prosvjetiteljiskim nastojanjima Dositeja Obradovića itd. Ideja nacionalizma, koja se posvuda probija kao sadržaj vremena, ima pozitivno i emancipatorsko značenje a mlada građanska klasa objedinjuje u sebi revolucionarna nastojanja društva i pojavljuje se, u duhu jedne marksističke definicije, u onom historijskom trenutku kad se „stapa s društvenom uopšte, kad se zamjenjuje s njim i kada je društvo priznaje i osjeća kao svog opšteg predstavnika, kad su njeni zahtjevi i prava uistinu prava i zahtjevi samog društva, kad je ona stvarno glava i srce društva“. Po svom objektivnom položaju ona je bila jedina društvena grupa koja je mogla da našenacije približi evropskom historijskom nivou i da otvori onaj ho-

rizont slobode koji je u evropskim društvima već uglavnom bio razotkriven nakon buržoaskih revolucija. Građanska klasa je u tim uslovima nužno morala imati intenciju spram totaliteta — da društvo prožme idejama koje su činile bit epohe i da u vidu nacionalnog oslobađanja sprovede njegovu političku emancipaciju. Nacionalizam, kao način razgraničenja prema raznim stranim okupatorima, bio je najpogodniji medijum totaliteta, te je u tom svojstvu zahvatio sva područja društvenog života i stvorio uslove za rađanje jednog novog epohalnog smisla; time je ujedno bio određen i sadržaj građanske kulture ovog perioda koja postaje nacionalna i istovremeno se otvara raznim duhovnim uticajima tadašnjeg buržoaskog svijeta.

Medutim, kad u drugoj polovici devetnaestog vijeka industrija revolucionira i kod nas nagovještava i dinamizam odnosa rada i kapitala nagovještava sve one burne društvene sukobe koji su na Zapadu već bili otpočeli, građanska klasa nije ni ovdje uspjela izbjeći svjetlosko-historijsku sudbinu buržoazije. Nakon što su novi društveni odnosi do temelja razorili totalitet poretka koji je bio tek ustanovljen i polarizirali ga na dvije neprijateljske suprotstavljene klase, buržoazija je prestala da bude opšti reprezentant društva i transformirala se u njegovu zasebnu stranu koja će otada sve socijalne sadržaje svoditi samo na njihova parcijalna značenja, tj. posmatrati ih u relaciji sa svojim klasičnim interesom. Ako je dijalektička negativiteta do tog vremena bila podudarna s njenim historijskim razvojem, sada joj postaje njen vlastiti grobar jer neumoljivo teži daljnjim prodorima u povijest i ostvarivanje cjeline mogućnosti društva dok buržoazija ostaje na „svetom koloseku“ i zadovoljava se postojećim kao jedinim pozitivnim i mogućim. Upravo zato što čitavo historijsko kretanje ukazuje na relativnost i isključivo historijsko značenje njene egzistencije, građanska klasa nastoji da postojeću zbilju apsolutizira i da onemogućiti njeno dalje transcendiranje. Ali, iako je najbolji način bio za ostvarivanje tog cilja? Budućnost, u čijoj je dimenzi-

ji dijalektika kretanja ukazivala na proletarijat kao na jedinu emancipatorsku snagu društva koja je mogla da ga ponovo izgradi kao totalitet i prožme umom revolucionarne filozofije, ona je smrtni neprijatelj buržoazije i kod nas, i ona je stoga jedini izlaz nasia u totalnom umaku u prošlost, u vrijeme koje je već bilo mumificirano, te ga je samo trebalo uzdici do metafizičkog vazežnja pa da se pokaže apsolutnim i da neutralizira razaranja postojećih institucionalnih okvira. Taj zahvat u historiju bio je metodološki izveden po mehanizmu ideologizirane svijesti: umjesto da sve momente prošlosti sagleda u njihovom ograničenom povijesnom značenju koje, mada je tada bilo jedno mrtve, nipošto nije bilo opavezno za kasniju razvojnost društva, buržoazija im je, kao trajnim vrijednostima, pridala univerzalni značaj istavivši s one strane dijalektičke grupe su, međutim, u odnosu na njenu razornu snagu, mogli da opstojе još samo kao umrtvi. Tako je vmo brzo i pojam nacionalizma, čiji je pozivatelj bio ograničen samo na jedno historijsko razdoblje, bio metafiziciran onada kad se buržoazija već bila definirala kao konzervativna strana društvene zbilje. A kad se nacionalizam preno i u kulturu, ona je u onom svom dijelu, u kome ga je prihvatila kao apsolutiziranu kategoriju, od nacionalne postala nacionalistička i vrlo brzo se stavila u službu onih koji su htjeli da opstojе održe kao jedino moguće i da sve mogućnosti društva održe na tom nivou.

Tako je ideja nacionalizma došla u sukob sa povijesnim realitetom onada kad je nova društvena snaga — proletarijat — i kod nas dospio do samosvijesti o svojoj stvarnoj oslobodilačkoj misli i kad je, već po prirodi svog kosmopolitskog bića, otvorio integracione procese koji su ukazivali na naciju kao u suštini prevaziđenu, mada još uvijek neophodnu historijsku kategoriju. Zato je u proleterskoj viziji svijeta moralo biti destituirano svako metafiziciranje i mitologiziranje prošlosti i omogućeno njeno sagledavanje u realnom svjetlu njene ograničenosti i relativnog važenja.

To je razlog da se naše kulturno nasleđe pokazuje danas u

dva bitno različita oblika — kao nacionalno i kao nacionalističko. Ovo prvo ostvarilo je mogućnosti svoje epohe i ostalo u njenim granicama, realizirajući progresivne ideje svoga vremena; ono drugo, međutim, pokušalo je da se zahvati u okviru jednog prolaznog povijesnog sklopa i da njegovu ekskluzivnost i netrpeljivost prenese i u nove društvene oblike koji su bitno kosmopolitisti i stoga negativno disponirani prema svim pokušajima da se parcijalni oblici društvene opstojnosti konzerviraju kao vječni i neprolazni.

Ovu fundamentalnu činjenicu treba imati u vidu kad se kod nas danas raspravlja o kulturi i međunacionalnim odnosima. Taj razgovor prije svega pretpostavlja marksističku ocjenu našeg kulturnog naslijeđa. Ta ocjena nipošto ne znači dogmatičko-ekstremistički odnos prema prošlosti kakav je primjer svojstven tzv. „kulturnoj revoluciji“ u NR Kini; njena mogućnost otkriva se u postulatima da se iz tog naslijeđa različi ono što je bilo nošeno idejama humanizma i težnjom da se u postojećem ni u kom slučaju ne sagledava jedini oblik uma, od onog što je nastojalo da određenu aktuelnost hipostazira u mit i dogmu i da je onda nadređi kao jedini kriterij sveke moguće zbilje. Tek u tim uslovima posebne nacionalne kulturne tradicije mogu doista postati međunacionalne, to jest jugoslovenske, da se ni u jednom trenutku ne vrši naslijeđe nas prošlosti. U uslovima kad se brišići opšte jugoslovenske kulture naziru uglavnom samo kroz proleterski internacionalizam, to je jedini racionalni način da se dijalektičkom metodom ono što je bilo umstveno u prošlosti sačuva i proširi u okvirima novog društvenog poretka kako bi odumirale nacije, kao dugoročni program proleterske revolucije i kao put ka uspostavljanju totalne i nepodijeljive ljudskosti, bio što bezbolniji i uspješniji u smislu jednog ostvarenog humanizma.

Fuad MUHIĆ

Mark-Engels: „Rani radovi“, Zagreb 1961, str. 52. U ovom razgovoru misao u pomenutom tekstu, istina, odnosi na njegova očekivanja u pogledu akcije nemarkskog proletarijata koja je trebala da uslijedi upravo u burnim godinama pri kraju prve polovice XIX vijeka. Međutim, u ovom čitavom Markovom izlazu, očito je da se ova definicija može primijeniti na sve društvene grupe čiji je objektivni položaj u datom historijskom trenutku takav da se njene težnje nužno posvoještavaju sa težnjama čitavog društva.

SADAŠNJA SITUACIJA KULTURE

Slijedeći najnovije analize nekih autora (ponajprije V. Sutlića od naših i H. Markuzea od stranih), može se zaključiti da kultura kod nas poprma, gledano u jednoj bliskoj perspektivi, ulogu koju već ima u visokorazvijenim zemljama. Ta se uloga i iz nje položaj kulture može ukratko siccirati ovako:

Kultura (književnost, umjetnost, nauka, filozofija) kao istakuto o dimenziji humanuma (poetske, interpersonalne, estetske, metafizičke etc. vrijednosti) još nepreviđenog i možda nepreviđenog u zbilju, kao tzv. nematerijalna proizvodnja te kao nešto što je potrebno za neproduktivnu potrošnju postaje dio produktivne potrošnje.

Usmjerene na sliku i priliku kapitala, postaju sredstvo za prisvajanje viška vrijednosti. Time se dovrsava davno započeti proces unutar građanskog društva, (kod nas možda tek počinje): sve ljudske snage postaju produktivne snage kapitala.

Kultura u ovoj funkciji poprma kardinalnu ulogu: budući da je za nju „rezervisano“ područje s onu stranu „carstva nužnosti“, kultura „carstvo slobode“ pretvara u manipulativni aparat za ekspanziju, procesa proizvodnje kapitala, o čemu svjedoče broj-

ne analize stanja koje nastaje iz olakog asimiliranja rada i odmore. Po ovoj svojoj funkciji kultura se priklanja vladavini onoga što jest nad onim što treba i može da bude, i uključuje se u procese opsluživanja privrede.

Da ova slika nije puni opis, bez veze sa našom stvarnošću? pokazuju sve češći zahtjevi da se kultume „vrijednosti“ dovedu u „ravnopravan“ položaj sa ostalim robnama.

Što je faktički socijalizam propustio (ili još nije stigao da to uradi) da kaže u pojmovima soci-

jalističkog uma čovjeku istinu o njegovoj prirodi i njegovoj sudbini kako u teorijsko-praktičnom tako ni u praktično-teorijskom smislu, i pošto mu i ne pada na pamet, bar u sadašnjoj fazi, da fundamentalnije poradi na iznalaženju novih likova zadovoljenja prirodnih potreba i uopšte egzistencije, to se ne samo zbiljsko ukidanje opretnosti između duhovnih potencija i manualnog rada u smislu inauguriranja specifičnog socijalističkog načina proizvodnje, u smislu nastanka socijalizma kao samosvojne konfiguracije potreba i proizvodnje, u smislu vraćanja čovjeka na iskonsko prvobitno duhovno bivstvovanje u odnosu prema svemu što jest, nego i eventualni napor u mediju kulture radi stvaranja mentalnog prostora i spremnosti za takav obrat, pokazuje kao utopičan. Jer kakvog smisla ima, u sve priče o „slobodnom razvijanju svakog pojedinca“, o razvijanju kreativnih individualnih potencija, o tome kako bi rad trebalo uštiti prvom ljudskom potrebom, o romantičnim Marksovim očekivanjima da će svi ići u lov ili pisati pjesme, ili kritikovati, ili slikati etc. kad je realni razvika udario drugačijim pravcem.

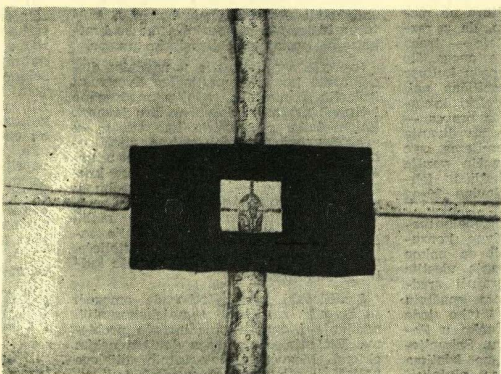
Dilema oko konstituisanja „socijalističkog čovjeka“: da li najveća jednakost i oslobođeni čovjek preko najveće organizacije ili preko razaranja organizacije i direktnog prelaza na praktično određivanje fundamentalnih ljud-

skih potreba riješena je u korist prve opcije. Time je socijalizam izgleda pomerao na kolosijek sa koga će što se tiče mogućnosti konstituisanja socijalističkog čovjeka da dijeli sudbinu visokorazvijenih kapitalističkih zemalja.

Sve dok je to tako kultura ima jedinu šansu da se u okviru istraživanja na razdvojenosti duhovnih i manualnih potencija bori za pravo na uzajamno djelovanje, da bude momenat suodlučivnje, da vrši humanističke korekcije i da pripomaže oko što boljeg funkcionisanja već etabliranog ovoga svijeta kakav on jest. Teko je napr. šansa kritičke misli u tome što bi ona, uz pretpostavku realne demokratije, mogla da obezbijedi prirodnu selekciju ljudskog kadra neophodnog za vršenje kontrolnih funkcija i za donošenje odluka od najvitalnijeg interesa po društvo. A to je minimalni uslov za normalno koliranje fermenta društvenog organizma.

Medutim, zadatak se kulture ne može iscrpiti u ovome. Ona se nikada ne može odreći ambicije da pokuša i „nemogućće“, preokracivane postojećeg. To je njena srž. Njen zadatak se produžava na područje tuvanja dimenzije humanuma, makar samo u vlastitom mediju. Izgleda pak da to ona sve nevoljnije čini i da se vidi uplašenom pred faktičitetom. Nedostatak realnog „antifakličkog“ zbiljanja ide obilato na ruku ovoj boja težnja čitavog društva.

Aleksa BUHA

Bogdan Meško — Klar: Otroštvo zvezde